

დარეჯან მენაბდე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი;

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

სამგზავრო დღიურის მსოფლმხედველობითი დისკურსისათვის

დღიური, კერძოდ, სამგზავრო დღიური, როგორც ლიტერატურული ჟანრი, საქართველოში სამოგზაურო ლიტერატურის აღმოცენებასთან ერთად იკიდებს ფეხს (ს.-ს. ორბელიანის „მოგზაურობა ევროპაში“). ავტორის ყოველდღიური (უმეტესად – დათარიღებული) ჩანაწერები, პირველ პირში თხრობა, თხრობის უშუალოება და თავისუფლება ის მახასიათებლებია, რომლებიც გამოარჩევს დღიურს მასთან დაახლოებული ლიტერატურული ფორმებისაგან (მოგზაურობანი, მემუარები, ჩანაწერები, რვეულები...). სამგზავრო დღიური საგულისხმო მასალას იძლევა ავტორის მსოფლმხედველობითი დისკურსის შესასწავლადაც.

ჩვენი განხილვის საგანია ერთი ეპოქის (XIX საუკუნის I მეოთხედი) ორი მწერლის დღიურები, რომლებიდანაც ნათლად ჩანს ავტორთა მიმართება, ერთი მხრივ, აღმოსავლურ-მუსლიმური და, მეორე მხრივ, დასავლურ-ქრისტიანული მსოფლმხედველობრივ-ღირებულებითი ვითარებისადმი.

ცნობილ ისტორიულ გარემოებათა გამო რუსეთის ხელისუფლებისაგან გაქცეული თეიმურაზ ბაგრატიონი (1782-1846) 1803-1810 წლებში იმყოფებოდა სპარსეთში. ცხოვრების ეს პერიოდი მან აღწერა სამოგზაურო თხზულებაში „სპარსული დღიურები“. საისტორიო წყაროების მიხედვით, თეიმურაზ ბაგრატიონი უკვე 1803 წლიდან სწორედ იქ წერდა დღიურს, რომელშიც ყოველდღიურ მოვლენებს ასახავდა (მესხია, 1939: 25-26; თბილისიდან სპარსეთში თეიმურაზ ბაგრატიონის გაქცევისა და იქ ცხოვრების შესახებ ცნობებს გვაწვდის მისი თანამედროვე ისტორიკოსი ბაგრატ ბატონიშვილი თავის „ახალ მოთხრობაში“ - ბაგრატ ბატონიშვილი, 1941: 83-84). „სპარსულ დღიურებში“ 1803-04 წლების ამბებია

მოთხრობილი, მაგრამ ტექსტის გამომცემლის, გ. შარაძის, ვარაუდით, დღიურზე ავტორს მოგვიანებით, ყოველ შემთხვევაში, 1810 წლამდე, სპარსეთში ყოფნის პერიოდშივე გაუგრძელებია მუშაობა (შარაძე, 1972: 184). სათაური - „სპარსული დღიურები“ - არ არის ავთენტური. ტექსტი დასათაურებულია პუბლიკატორის, გ. შარაძის, მიერ.

დღიური ტრადიციული ფორმითაა დაწერილი: დასახელებულია წლები, ზოგან - თვე და რიცხვი, თხრობა პირველი პირითაა გადმოცემული. დღიურში ჩართულია ლექსები. თხზულებას აკლია დასაწყისი და არასრული სახითაა მოღწეული. ეს არის ყოველდღიური ჩანაწერები და არა აღწერილობითი ხასიათის თხზულება, ამიტომაც აქ, უპირველესად, წინა პლანზეა ავტორის ფათერაკებიანი თავგადასავალი და მრავალი ხიფათი, რაც კი გზაში გადახდენია.

სპარსეთში ყოფნისას თეიმურაზ ბაგრატიონმა შეისწავლა სპარსული ენა, გაეცნო სპარსეთის ისტორიასა და კულტურას, კითხულობდა სათანადო ლიტერატურას. ტექსტში იშვიათი სიზუსტით არის აღწერილი ჭარ-ბელაქნის დაღამქვრა რუსის ჯარის მიერ, ნოვრუზობის დღესასწაული, შაჰის კარი თეირანში, განჯის აღება, სპარსეთის ლაშქარი და სხვ., იხსენიება მრავალი ისტორიული პირი (თეიმურაზ, ალექსანდრე, იულონ და ფარნაოზ ბატონიშვილები, აბას-მირზა, ფათ-ალი-შაჰი, მირზა-რეზა, იბრაიმ-ხანი...) და გეოგრაფიული პუნქტი (თეირანი, თავრიზი, ერევანი, ბელაქანი, ყარაბაღი, შირაქი, კამბეჩოვანი, ლარსი...), საინტერესოაა აღწერილი თეიმურაზის ჩავარდნა მძარცველების ხელში, იულონ ბატონიშვილისა და მისი ამალის შეპყრობა რუსთა მიერ და სხვ.

„სპარსულ დღიურებში“ განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ის გარემოება, რომ თეიმურაზ ბაგრატიონი, ქრისტიანულ ტრადიციებზე აღზრდილი უფლისწული, სიყვარულსა და ტოლერანტობას იჩენს არაქრისტიანებისადმი - მუსლიმი ჩრდილოკავკასიელებისა და სპარსელების მიმართ. ის, რომ, დღიურის მიხედვით სპარსეთში თავშეფარებულ ქართველ ბატონიშვილებს კარგი ურთიერთობა აქვთ შაჰთან და მაღალი რანგის სახელმწიფო მოხელეებთან, ავტორის მდგომარეობის გათვალისწინებით ადვილად ასახსნელია, მაგრამ ტექსტში გვხვდება არაერთი ფაქტი ქრისტიანთა და მუსლიმთა კეთილგანწყობის, ურთიერთდახმარებისა და პატივისცემისა, რასაც თეიმურაზი ყოველთვის მიუკერძოებლად აღწერს.

საყურადღებოა ისიც, რომ ამგვარი ურთიერთობა ორმხრივია - ორივე რელიგიის მიმდევრები (ამ შემთხვევაში, სპარსელებიცა და ქართველებიც) მოწოდებულნი არიან, დახმარების ხელი გაუწოდონ განსხვავებული აღმსარებლობის ადამიანებს. დღიურის მიხედვით, თეიმურაზის ირგვლივ მყოფი ქრისტიანებისა და მუსლიმებისათვის გაცილებით მნიშვნელოვანია ადამიანური ფაქტორები, რის გამოც მათ ზოგჯერ თავიანთ ერთმორწმუნეებთანაც კი უწევთ დაპირისპირება. ტექსტის დასაწყისშივე არის ეპიზოდი, რომელშიც მუსლიმი ლეკი, სახელად ალი, უდიდეს გულისხმიერებას იჩენს ახალგაზრდა ქართველი უფლისწულის (თეიმურაზის) მიმართ, საერთოდ არ ფიქრობს რელიგიურ განსხვავებულობაზე და მის გადასარჩენად თანამოძმეებს დაუპირისპირდება (შარაძე 1972: 187-190). თეიმურაზი ასე აფასებს ალის მოქმედებას: „მის ვალს, ჩემი და ჩემი დაცემული ოჯახის მიმართ გაწეული სიკეთის გამო, ვერ გადავიხდი მთელი ჩემი სიცოცხლის განმავლობაში. მით უმეტეს, რომ იგი არ იყო ვალდებული არც სარწმუნოებით, არც სხვა რამით“ (შარაძე 1972: 191).

დღიურში სხვაც არაერთი ფაქტია აღწერილი ქართველებისა და ლეკების ერთობლივი მოქმედებებისა რუსების ჯარის წინააღმდეგ. ისინი ერთად ებრძვიან რუსებს - ქრისტიან-მართლმადიდებლებს - რომლებსაც საქართველოს მიმართ კოლონიზატორული მიზნები აქვთ. ქრისტიან ქართველთა მიმართ მუსლიმთა კეთილგანწყობის გამომხატველია დღიურში გადმოცემული ისეთი ფაქტები, როგორებიცაა მიღება, მასპინძლობა და უხვად დასაჩუქრება შაჰის კარზე თეირანში, ლტოლვილი ქართველებისათვის სანოვაცის გამოგზავნა შირინ-ბეგის მიერ, დახვედრა და მასპინძლობა მაჰმად ასან აღას მხრიდან და სხვ., თუმცა მუსლიმურ გარემოში მოხვედრილ თეიმურაზს არც ქრისტიანული დღესასწაულები ავიწყდება და იქვე სხვა ქართველებთან ერთად აღნიშნავს ბზობასა (შარაძე, 1972: 196) და აღდგომას (იქვე, 203). თეირანში თეიმურაზ ბაგრატიონსა და სხვა ქართველებს საშუალება ჰქონდათ სტუმრის სტატუსით დასწრებოდნენ ნავროზობის დღესასწაულთან დაკავშირებულ ღონისძიებებს. ტექსტში განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ნავროზობის დღესასწაულის ვრცელი აღწერა (შარაძე, 1972: 197-198).

თეიმურაზ ბაგრატიონის „სპარსული დღიურები“ მრავალმხრივ საყურადღებო ნაწარმოებია. ტექსტი მნიშვნელოვანია მწერლის მსოფლმხედველობითი დისკურსის გააზრებისათვის და, ამავე დროს, საინტერესო წყაროა სპარსეთის იმდროინდელი ისტორიისა. დღიურში ნაჩვენებია ქართულ-სპარსული ურთიერთობები იმავდროულად ასახავს ქრისტიანთა და მუსლიმთა იმდროინდელ ურთიერთდამოკიდებულებას. ეს არის გამოვლინება არა მარტო სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ურთიერთდახმარებისა, არამედ მაგალითი ადამიანური ურთიერთობებისა, ზოგადად ადამიანური ფასეულობებისა, რაც თანაბრად მნიშვნელოვანია ნებისმიერი აღმსარებლობის ხალხისთვის. თეიმურაზ ბაგრატიონი, როგორც ავტორი, ტოლერანტია, იგი მხარს უჭერს სხვადასხვა რელიგიის მიმდევართა ერთობასა და ურთიერთპატივისცემას.

„ხელახალი ევროპეიზაციისაკენ“ (სირაძე, 1987: 203) სწრაფვა და ინტერესი დასავლურ-ქრისტიანული მსოფლმხედველობრივ-ღირებულებითი ვითარებისადმი ქართულ მწერლობაში XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე აშკარა და თვალში საცემია. ამ საერთო ტენდენციას ვერც სამეზავრო დღიური ასცდა - შემორჩენილია არაერთი საინტერესო თხზულება ევროპაში მოგზაურობისა და დასავლურ-ქრისტიანული კულტურის თუ ყოფის აღწერისა. ამ თვალსაზრისით გარკვეულ ყურადღებას იქცევს ერთ-ერთი ყველაზე ადრინდელი ტექსტი - გრიგოლ ბაგრატიონის (1790-1830) „მოგზაურობა პეტერბურგიდან ვილნომდე“ (1815).

გიორგი XII-ის შვილიშვილი, გრიგოლ იოანეს ძე ბაგრატიონი, იყო კახეთის 1812 წლის აჯანყების მეთაური (რის შემდეგაც ის კახეთის მეფედაც კი აღიარეს). აჯანყების ჩახშობის შემდეგ გრიგოლ ბაგრატიონი მთავარმართებელ მარკიზ პაულიჩის ბრძანებით რუსეთში გადაასახლეს და ერთი წლის განმავლობაში პეტერბურგის მახლობლად, პეტროზავოდის ციხეში, ჰყავდათ დაპატიმრებული. 1815 წლიდან გრიგოლ ბაგრატიონი, როგორც რუსეთის არმიის ოფიცერი (ბერძენიშვილი, 1980: 193), მონაწილეობდა რუსეთის ლაშქრობაში ნაპოლეონის წინააღმდეგ. მას მოუხდა ყოფნა ლიტვაში, პოლონეთსა და პრუსიაში, გზადაგზა კი წერდა დღიურს. შემორჩენილი ხელნაწერი არ არის სრული, თუმცა კარგად ჩანს ავტორის ინტერესი და კეთილგანწყობა ევროპული რეალობისადმი.

გრიგოლ ბაგრატიონის „მოგზაურობა პეტერბურგიდან ვილნომდე“ მოღწეულია მხოლოდ ერთი ხელნაწერით (H-2178), რომელიც იწყება ანდერძით: „ოდესცა ვმსახურებდი რუსეთისა იმპერატორსა ალექსანდრეს რუსეთისა მხედრობასა თანა და შემთხვევის გამო მოუხდა რუსეთის ხელმწიფესა ფრანციასთან აშლა და გალაშქრება წელსა 1815 და მეცა რადგან მუნ ვმსახურებდი და წარმოგვგზავნეს მთლად ღვარდია ქვეითნი და ცხენოსანი პეტერბუხით და მე მეფის ძის ძემ გრიგოლმა რაიცა ვნახე თვალითა ჩემითა საკვირველი ანუ სანახავი ამას ქვეით დაიწერება“. ანდერძიდან ჩანს, რომ გრიგოლ ბატონიშვილს გადაწყვეტილი ჰქონია დღიურის წერა მთელი ლაშქრობის მანძილზე, მაგრამ, სამწუხაროდ, დღიურიდან მხოლოდ ხუთი ფურცელია შემორჩენილი. მიუხედავად მცირე მოცულობისა, ტექსტიდან კარგად ჩანს ბატონიშვილის მრავალმხრივი ინტერესი ევროპისადმი. ის აღწერს ქალაქებს, ბუნებას, ადამიანებს... მწერალს სამი დღე ვილნოში გაუტარებია, რაც ტექსტში შედარებით უფრო ვრცლად არის ასახული - აღწერილია ქალაქის შემოგარენი, ღირსშესანიშნაობები, თეატრი. მწერალი საგანგებოდ გამოყოფს იქაურ მცხოვრებთ: „ვილნისა ქალაქსა შინა არის ხალხი დია მშვენიერი, რომელი ვცთქვა, უკეთესი არსად მინახავს“. მწერალი აკვირდება ადგილობრივი მოსახლეობის ზნე-ჩვეულებებს, ტრადიციებს, ჩაცმულობას და ერთგან მათ ქართველებსაც კი ადარებს: „ბუნებითი მცხოვრებნი პოლშისანი არიან ვითარცა ქართველნი მოარულნი კაბითა, სარტყლითა და ჩიბლეტებით, ესე იგი ჩახჩურებით და ჩოხა ბარნითა მოარულნი, ვითარცა ბუნებით ქართველნი“.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ მწერალი ლიტვასა თუ პოლონეთში ნანახს ხშირად ქართულ რეალობას უკავშირებს. მაგალითად, მდინარე ნარვის შესახებ იგი წერს: „მდინარე ესე ჰყოფს ქალაქსა ორად და შუასა ადგილსა ქალაქისასა არის გორა ამოსული. მას ზედა ციხე ძველებური ნაშენი, და თუმცა პატარა არის ქალაქი, მაგრამ დია მშვენიერი არის და მდინარე ეს იქმნების ორის მტკვარისა ოდენი და ღრმა“. მწერალი დაწვრილებით აღწერს ვილნოს კათოლიკურ ეკლესიას, კათოლიკეთა სასაფლაოს და შეხვედრებს ცალკეულ პირებთან. ხშირად თხრობა იუმორნარევიცაა - ბატონიშვილი თავის შესვლას იამბურგის ეკლესიაში (ტექსტიდან ჩანს, რომ მწერალი ზოგიერთ ეკლესიაში ღვთისმსახურებასაც დასწრებია) ასე აღწერს: „იამბურლის საყდარსა შევედი წირვასა ზედან ნაბდითა და ოდეს ხალხმა იქაურმა მნახა,

ერთმანეთს ეუბნებოდნენ: აი ყაზახების პოპიო! და ჩვენ აფიცრები ვიცინოდით და მოდიოდა ხალხი და ხელსა მემთხვეოდნენ ხოლმე. მეც ჯვარსა ვსწერდი და ხელს ვაძლევდი და ვიცინოდი“.

ვილნოს აღწერის შემდეგ მწერალი მოგვითხრობს პოლონეთის შესახებ. როგორც ჩანს, გრიგოლ ბაგრატიონს განსაკუთრებით მოსწონებია პოლონეთიცა და პოლონელებიც: „ოდეს შემოვედით პოლშის მამულსა, დია უცხო მდებარეობა ადგილისა არის წყლიანი გორებიანი. ალაგ მინდორი და ალაგ ტბა. და დია უცხო აზნაურნი ყოფილან პოლშისანი. საცა მოვედით სულ დაგვხვდნენ აზნაურნი ყოველს სტანციასა ზედა და მიგვიღებდენ ტკბილისა გულითა და გვმასპინძლიან“.

დღიური საყურადღებოა იმიტაც, რომ ქართულ ლიტერატურაში ეს არის ყველაზე ადრინდელი აღწერა ლიტვისა და პოლონეთისა. გრიგოლ ბაგრატიონი პირველი ქართველი მწერალია, რომელმაც მკითხველს გააცნო ეს ორი ქვეყანა. მიუხედავად დღიურის მცირე მოცულობისა, მასში კარგად ჩანს ავტორის დაინტერესება აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კულტურითა და ყოფა-ცხოვრებით. ავტორის მიზანია, ქართველ მკითხველს გააცნოს დასავლურ-ქრისტიანული გარემო და ღირებულებები.

საინტერესოა ისიც, რომ გრიგოლ ბაგრატიონს ევროპული ღირებულებების ქართულ სააზროვნო სივრცეში შემოტანის გარდა, სხვა მიზანიც ჰქონია, კერძოდ, გაეცნო საქართველო ევროპელებისათვის. ამ მხრივ საინტერესოა „ქართლის ცხოვრების“ გალექსილი ვარიანტი, რომელიც მწერალს იმავე ლაშქრობის დროს, პრალაში ყოფნისას, დაუწერია. აღნიშნული ტექსტი განკუთვნილი იყო ამერიკელი მოგზაურის, „ლოფმან“ გურანოვისათვის, რომელიც დაინტერესებულა საქართველოს ისტორიითა და ქართველ მეფეთა ცხოვრებით.

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ლიტვასა და პოლონეთს ამ დროისათვის რამდენიმესაუკუნოვანი პოლიტიკური და სამხედრო დაპირისპირება ჰქონდათ რუსეთთან, ვფიქრობთ, გარკვეულწილად ეს ფაქტორიც განაპირობებდა გრიგოლ ბაგრატიონის დამოკიდებულებას ამ ხალხებისადმი. რუსეთის ჯარში ნაპოლეონის წინააღმდეგ მებრძოლი ქართველი ბატონიშვილის დღიურში აშკარადაა გამოხატული სიმპათია ევროპელი ხალხების, მათი კულტურისა და

ღირებულებებისადმი. ეს კი სწორედ იმ ავტორისეული თავისუფლების შედეგია, რის შესაძლებლობასაც დღიურის ჟანრობრივი სპეციფიკა იძლევა.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბაგრატ ბატონიშვილი. ახალი მოთხრობა. გამოცემული თ. ლომოურის მიერ. თბ.: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. 1941.;

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. 1941.;

ბერძნიშვილი მაქს. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული

საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. I. თბ.: მეცნიერება. 1980;

თეიმურაზ ბაგრატიონი, სპარსული დღიურები. // გ. შარაძე. თეიმურაზ ბაგრატიონი. I. თბ.:

მეცნიერება. 1972;

კეკელიძე ლ. გრიგოლ ბაგრატიონის ცხოვრება და შემოქმედება. // ძველი ქართული

მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები. IV. თბ.: მეცნიერება. 1973;

მესხია შ. თეიმურაზ ბატონიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა. // მასალები საქართველოსა

და კავკასიის ისტორიისათვის. I. თბ.: 1939.

რუხაძე ტ., გრიგოლ ბატონიშვილი და მისი მოგზაურობა პეტერბურგიდან ვილნომდე. //

ქართული ეპოსი გარდამავალი ხანის ლიტერატურაში. თბ.: თბილისის უნივერსიტეტის

გამომცემლობა. 1939.

რუხაძე ტ., გრიგოლ ბატონიშვილი. // ქართული ლიტერატურის ისტორია. I I. თბ.: საბჭოთა

საქართველო. 1966.

სირაძე რ., რამდენად განეკუთვნება ახალ ქართულ მწერლობას ე. წ. „გარდამავალი ხანა“ //

ლიტერატურულ-ესთეტიკური ნარკვევები. თბ.: განათლება. 1987.

შარაძე გ. თეიმურაზ ბაგრატიონი. I. თბ.: მეცნიერება. 1972.

ხელნაწერთა აღწერილობა 1949: ხელნაწერთა აღწერილობა. V. შედგენილია და დასაბუქდად

მომზადებული ლ. მეფარიშვილის მიერ ალ. ბარამიძის რედაქციით. თბ.: მეცნიერებათა

აკადემიის გამომცემლობა. 1949.

Darejan Menabde

Doctor of Philological Sciences,
Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature,
Iv.Javakhishvili Tbilisi State University

On the Worldview Discourse of Travel Diary

Rezyme

Diary, namely, travel diary, as a literary genre, becomes established in Georgia together with appearance of travel literature. Everyday notes of the author, narration in the first person, immediateness and freedom of narration are the features which differentiate diary from similar literary forms (journeys, memoirs, notes...). A travel diary also offers noteworthy material for the study of its author's worldview discourse.

The given presentation deals with the diaries of two writers of one period, from which the authors' attitude is obvious, on the one hand, towards the eastern-Muslim, and, on the other one, the western-Christian worldview and value situation.

As is known, due to historical circumstances, in 1803-1810 Teimuraz Bagrationi (1782-1846) was in Persia. He described this period of his life in a travel genre work *Sparsuli Dghiurebi* ("Persian Diaries"). The text is significant for interpretation of the worldview discourse of the writer and at the same time is an interesting source for the history of Persia of that period. Teimuraz Bagrationi as the author is tolerant, he supports the unity and mutual respect of representatives of different religions.

The travel diary by Grigol Bagrationi (1790-1830) *Mogzauroba Peterburgidan Vilnomde* ("Journey from Petersburg to Vilno") (1815) is also interesting. The author participated in a Russian military campaign against Napoleon. He had to visit Lithuania, Poland and Prague, where he was writing his diary. The surviving manuscript is not complete, however, the author's interest and benevolence towards the European reality is obvious. In the diary of the Georgian Prince, fighting in the Russian troops against Napoleon, the sympathy is clearly demonstrated to the European peoples, their culture and values. This is exactly the result of the author's freedom which is allowed by the genre specificity of the diary.